

О.Г. Хан

**ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ДЕТЕКТИВНИХ ТЕКСТІВ
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (на матеріалі журналу іноземної
літератури в перекладі «Всесвіт»)**

Серед актуальних проблем сучасного перекладознавства й міжкультурної комунікації постає й питання дослідження діахронії україномовних перекладів різних типів тексту взагалі та детективу як типу тексту зокрема.

Проблеми текст-типологічних особливостей детективних творів у своїх наукових розвідках розглядали: Барба Л.В., Бехта Т.О., Валуєва Н.М., Дяченко Л.В., Лещенко А.В., Пономарьова О.О., Швець А.І. Особливості перекладу англomовних детективних текстів розглядаються у працях таких українських науковців як Некряч Т.Є. та Шама І.М.

Мета нашої розвідки полягає у відстеженні частотності публікацій україномовних перекладів детективних текстів у провідних виданнях України та акцентуації уваги на історичній мінливості критичних відгуків щодо детективної оповіді, яка є на сьогодні недостатньо вивченим типом тексту з точки зору жанрово-стилістичних ознак та проблем їх відтворення в умовах іншокультури.

Дослідження номерів журналу «Всесвіт» на предмет перекладу іншомовних детективних текстів українською мовою починаючи з 70-х років ХХ сторіччя дало наступні результати. З 1970 по 1975 роки у номерах журналу «Всесвіт» не було надруковано жодного перекладу іншомовного детективного тексту, окрім того, не зустрічається жодної критичної статті щодо феномену масової культури й детективного жанру літератури.

Починаючи з 1976 року у номерах журналу з'являються поодинокі критичні статті стосовно масової культури, що зачіпають проблему детективних текстів та авторів даного жанру. Слід зазначити, що ці нечисленні статті просякнуті нищівною критикою масової культури й літератури, яку породжує «вороже» радянській людині «буржуазне» суспільство. Відчуваючи близькість детективних текстів до міфу й фольклору (пізніше детектив назвуть «міською казкою»), радянський критик називає авторів детективного жанру «дизайнерами маскульту», що дістають із священних скарбниць фольклору й міфа те, що їм потрібно, і контрабандою сплавляють у свої цехи й майстерні [1, с. 163]. Він звинувачує детектив у «фальсифікації міфопоетичних і фольклорних моделей» й демонструє як «масова література під аналітичним скальпелем сучасного дослідника розпадається на фабульні атоми, вперше досліджені В.Я. Проппом» [1, с. 165]. Критик висловлює своє занепокоєння щодо читацької свідомості «з її вже порушеними, але ще не усуненими фольклорними асоціаціями» де міфологема Доли

«гальванізована незліченими детективами, ототожнюється зрештою, з вульгарною поліцейщиною, із Скотланд-Ярдом чи ФБР» [1, с. 166]. Іменуючи детективні тексти «поліцейською міфологією» радянський літературний критик звинувачує їх у надзвичайному зниженні фольклорної патетики Долі й називає Шерлока Холмса «епігоном англійського емпіризму й позитивізму», інспектора Мегре «здеградованим нащадком картезіанського раціоналізму», а патера Брауна «представником жрецького стану в його сучасному вигляді» [1, с. 166 – 167].

Звинувачуючи західну масову культуру у прагненні встановлення у світі «неосередньовіччя», радянські літературні критики на сторінках журналу «Всесвіт» говорять про те, що масова література готова «поставити собі на службу навіть тисячолітні міфологеми, декоруючи ними поліційні будинки, в яких затаївся звичайнісінький держиморда» [1, с. 167]. Але підкреслюють, що «за міфологічним декорумом ховається лише те, що В.І. Ленін називав «поліцейщиною»» [1, с. 167]. Детектив звинувачують у тому, що він «розгортає історію – як розуміє її буржуазна людина – з тим, щоб під сюжетну завісу рішуче згорнути її» й дорікають тим, що він веде війну з жанром роману намагаючись поєднати романну субстанцію з міфологічною речовиною для того, щоб просякнути жанр, якому протипоказана статика, безчассям [1, с. 170]. У зв'язку з цим, критики називають детективні тексти, що постають елементом «буржуазної» масової культури, глобальною провокацією й акцентують увагу на тому, що до їх появи ще ніколи в історії людина не ставала об'єктом такого цинічного й продуманого маніпулювання, ще ніколи їй «не підносили таких ядучих ерзаців, виготовлених за спотвореними рецептами здорової народної кухні» [1, с. 170].

Хоча, періодично в критичних статтях з'являються поодинокі аргументи щодо лояльного ставлення до масової культури. Зокрема, В. Крючкова цитує У. Еко, який висловлює сумнів щодо істинності типової для американських соціологів схеми прямої відповідності між продукцією масової культури й масовим споживачем і наголошує на активності самого споживача, звертаючи увагу на те, що стандартний продукт реалізується у сприйнятті зовсім не стандартно, а щоразу інакше, залежно від свідомості людини. У. Еко також зазначає, що продукти масової культури можуть стати об'єктом елітарного споживання [2, с. 166]. В. Крючкова аналізує статтю У. Еко «Структура поганого смаку» де італійський філософ, історик, літературний критик і письменник заперечує членування культури на «високу» і «низьку» й відзначає наявність своєрідного зв'язку між кітчем і авангардистським мистецтвом. Вчений зазначає, що авангард, усвідомивши, що функціонує як дослідницька лабораторія культурної індустрії, прагне виробити нові способи втечі від дійсності, а індустрія споживацької культури постійно займається посередництвом, поширенням і адаптацією авангарду.

Іншими словами, авангард підтримує кітч, а кітч стимулює рух авангарду [2, с. 166].

Але демонстрація подібної думки виявляється лише незначною «проталиною», яка націлює читача на адекватне вивчення на сторінках журналу феномену масової культури та її складників наприкінці 70-х років ХХ сторіччя. А поміж тим, стаття В. Крючкової завершується викриттям справжньої сутності «буржуазної» масової культури, «що становить не стихійний, сформований під впливом масового попиту феномен, а продукт капіталістичної суспільної системи, знаряддя впливу на свідомість людей, засіб одурманення, примирення з існуючим ладом» [2, с. 167]. Окрім того, авторка цитує доповідь Л.І. Брежнєва на Міжнародній нараді комуністичних і робітничих партій де лідер СРСР запевняє народ у тому, що комуністи рішуче розправляться з «імперіалістичною псевдокультурою», розрахованою на одурманення мас та притуплення їхньої суспільної свідомості [2, с. 167].

Отже, за таких політичних і соціальних умов масової антипропаганди поп-арту взагалі й детективу зокрема, публікація перекладів зарубіжних зразків жанру в журналі республіканського значення була просто неможливою. Таким чином, 1977 – 1979 роки видань «Всесвіту» відзначені повною відсутністю перекладених на українську мову детективних текстів.

У 1980 році в журналі «Всесвіт» № 6 вперше друкується перекладений на українську мову іноземний детективний текст визнаного американського класика детективного жанру, одного із засновників школи «жорсткого детективу»/hard-boiled Раймонда Чандлера «Постріли в ресторані Сірано» (пер. з англійської Мар Пінчевський).

З 1981 по 1985 роки на сторінках журналу «Всесвіт» не опублікувалося жодного перекладу іншомовного детективного тексту й жодної критичної статті з питань жанру.

У 1986 році в № 6-му журналу «Всесвіт» друкується переклад оповідання Агати Крісті «Червоний сигнал» (пер. з англійської Андрій Євса).

1987 рік у журналі пройшов без детективних перекладів, але у № 1 було опубліковано критичну статтю А. Бакланова «Масова література проти історії» де обговорювалися проблеми історичного роману й масової «псевдоісторичної» літератури. У статті згадується детективний роман Раймонда Чандлера «Довге прощання» й акцентується увага на тому, що Чандлер «як добре обізнаний з кухнею популярної белетристики митець створив типовий образ літературного ремісника, котрий паразитує на ниві історичного роману» [3, с. 151]. А отже, відчувається значне пом'якшення з боку критиків щодо детективного жанру, але, нажаль, за рахунок іншого жанру, що зазнав чергових нападів.

1988 рік у «Всесвіті» ознаменувався започаткуванням нової рубрики «Майстри детективу» й низкою перекладених іншомовних детективних

творів: № 1 Реймонд Чандлер. «Золоті рибки». Повість. (З англійської пер. Д. Стельмах); № 3 Гастон Леру. Золота сокирка. Оповідання. (З французької пер. Л. Гатненко); № 6 Буало–Нарсежак (П'єр Буало і Тома Нарсежак). Постаті в п'їтмі. Роман. (З французької пер. К. Квітницька-Рижова); № 9 Агата Крісті. Любoв незнайомця. Оповідання. (З англійської пер. М. Дмитренко).

Окрім того, у № 1 журналу «Всесвіт» за 1988 рік виходить стаття Алехо Карпентьєра «На захист детективного жанру», що була опублікована в 1931р. в кубинському журналі «Картелес». Дана стаття відкриває рубрику «Майстри детективу», а у передмові до неї укладачі журналу акцентують увагу на тому, що створення рубрики завдячує численним проханням читачів «Всесвіту». У своїй статті кубинський письменник, журналіст, музикант і музикознавець висловлює думку про те, що в царині літератури або музики не існує «низьких» жанрів, а «кожен жанр має свої завдання – більш або менш піднесені й ригористичні, – відповідно й витвори людської душі постають у тій або іншій площині, тому важливо, щоб автор партитури чи книжки якнайкраще впорався зі своїм завданням у межах заздалегідь обраного напрямку» [4, с. 95]. Більш того, автор наполягає на тому, що детектив постає одним із найважчих посеред усіх існуючих жанрів.

У 1989 році у рамках рубрики «Майстри детективу» виходять наступні перекладені твори: № 3 Моріс Реймс. Срібний кінь. Оповідання. (З французької пер. М. Венгрєнівська); № 3 Річард Остін Фрімен. Чарівна скринька. Оповідання. (З англійської пер. О. Коваленко); Еллері Квін. Божий світильник. Повість. (З англійської пер. А. Євса); № 8 Агата Крісті. Крадіжка в готелі «Гранд-метрополь». Оповідання. (З англійської пер. О. Парунов); № 11 Раймонд Чандлер. Убивство під час дощу. Повість. (З англійської пер. О. Барієв).

1990 рік збагатив рубрику «Майстри детективу» наступними перекладами іншомовних творів: № 3 Ентоні Берклі. Випадок-месник. Оповідання. (З англійської пер. А. Євса); № 10 Вольф Клаус-Петер. Клуб «Афродіта». Роман. (З німецької пер. А. Рибін); № 10 – 11 Ян Флемінг. Із Росії – з любов'ю. (З англійської пер. В. Грузин).

Поміж тим, у № 10 журналу за 1990 рік вийшло дві критичні статті стосовно тематики детективного жанру: «Чи потребує реабілітації Джеймс Бонд?» (В. Грузин) та «Детектив: занепад чи розквіт?» (Ю. Кузнецов, О. Іванов). В. Грузин фокусує увагу на тому, що раніше без участі читача вирішувалося питання щодо необхідності його знайомства з тим чи іншим іноземним літературним персонажем, оскільки «на керівному Олімпі було достеменно відомо, які книжки народним масам читати можна, а які не слід» [5, с. 78]. Одним з вагомих завоювань перебудови автор визнає виправлення «деформованої логіки» керівництва щодо права читачького вибору. Перекладач твору Яна Флемінга і автор даної статті зауважує, що публікація твору раніше забороненого автора не лише акт заповнення на літературній мапі

чергової «білої плями», а й відвойовування у несвободи нової території. Позаяк Я. Флемінг за класифікацією офіційної пропаганди радянського літературознавства був на десятиліття занесений до реєстру «найзатятіших антикомуністів, апологетів войовничого імперіалізму, бульварних проповідників насильства», знайомство з його творчістю автор називає «явищем, безсумнівно, неординарним» і наголошує: «Ми за вільного читача вільного журналу у вільній країні» [5, с. 78].

Ю. Кузнецов й О. Іванов підкреслюють тогочасні політичні зміни у нашій країні, що торкнулися літератури загалом й детективного жанру зокрема, котрий на початку 90-х років ХХ століття переживав справжній читацький бум. Автори статті розглядають тенденції розвитку світової детективної літератури у ракурсі соціально-історичних змін у суспільстві [6].

У 1991 році рубрика журналу «Всесвіт» «Майстри детективу» поповнилася наступними перекладеними творами: № 1 – 3 Джон Діксон Карр. Безтілесна людина. Роман. (З англійської пер. А. Євса); № 4 Жорж Сіменон. Люди навпроти. Роман. (З французької пер. К. Майстриненко); № 6 Джеймс Хедлі Чейз. Міс Хамвей і чорна магія. Роман. (З англійської пер. Ю. Попсуєнко); № 9 Дешіл Хеммет. Королівські клопоти. Повість. (З англійської пер. О. Коваленко); № 12 Раймонд Чандлер. Завіса. Повість. (З англійської пер. О. Барієв).

Рубрика «Майстри детективу» за 1992 рік вирізняється тим, що з поміж творів вже відомих читачеві англомовних і франкомовних авторів детективу з'являються й твори польських, норвезьких, італійських майстрів жанру: № 3 – 4 Раймонд Чандлер. Олівець. Повість. (З англійської пер. В. Митрофанов); № 5 – 6 Гуннар Столесен. Похорон був скромний. Повість. (З норвезької пер. Н. Іваничук); № 7 П'єр Сувестр, Марсель Аллен. Пригоди Фантомаса (Порожня труна). Роман. (З французької пер. В. Грабовський і П. Таращук); № 9 Джорджо Щербатенко. Тенета зради. Роман. (З італійської пер. М. Прокопович); № 9 Єжи Едігей. Операція «Вольфрам». Роман. (З польської пер. О. Черній); № 11 Жорж Блон. Ангел Мертвої річки. Роман. (З французької пер. В. Бурбело та М. Венгренівська); № 11 Алістер Маклін. Куди залітають лиш орли. Роман. (З англійської пер. О. Грищенко та М. Стріха).

У «Всесвіті» за 1993 рік рубрика «Майстри детективу» відсутня, але в рамках інших рубрик виходять наступні перекладені детективні тексти: № 3 – 4 Стенлі Еллін. Вирішальна мить. Оповідання. (З англійської пер. А. Євса); № 5 – 6 Джон Ле Карре. Таємний мандрівець. Роман. (З англійської пер. Ю. Лісняк).

Журнал за 1994 рік має рубрику «Майстри детективу», але кількість надрукованих перекладів є досить нечисленною: № 2 Фрідріх Глаузер. Вахмістр Штудер. Роман. (З німецької пер. Ю. Лісняк); № 4 Френсіс Кліфорд. Діамант Ріверса. Оповідання. (З англійської пер. Ю. Лісняк); № 7 Джорджо Щербатенко. Приватна венера. Роман. (З італійської пер. А. Перепада).

У рубриці журналу за 1995 рік – лише один переклад детективного тексту розбитий на три номери (№ 7, 8 – 9 Джон Гарднер. Помста професора Моріарті. Роман. (З англійської пер. А. Євса)).

1996 рік – у доробку рубрики перекладених детективних текстів два твори: № 2 Луїс Лямур. Кід Родело. Роман-вестерн. (З англійської пер. Е. Маринін); № 4, 5 – 6, 7 Гастон Леру. Таємниця жовтої кімнати. Роман. (З французької пер. К. Квітницька-Рижова).

1997 рік – рубрика випускає три перекладених детективних твори: № 2 – 3 Йоанна Хмелевська. Клята спадщина. Роман. (З польської пер. Ю. Булаховська); № 5 – 6 Хуан Мадрид. Ангел смерті. Роман. (З іспанської пер. О. Буценко); № 10 Кларк Говард. Мертвий сніг. Оповідання. (З англійської пер. В. Хазін).

У журналі за 1998 рік рубрика «Майстри детективу» випускає лише один переклад детективного тексту: № 7 Марія Ланг. Брешуть не тільки вбивці. Роман. (Із шведської пер. О. Король).

В 1999 році в рубриці друкується ще декілька перекладів зарубіжного детективу: № 2 П'єр Вері. Бійтеся червоних надувних куль. – Музейна драма. Новели. (З французької пер. В. Шовкун); № 2 Моріс Леблан. Ти чуєш, як падають краплі? Новела. (З французької пер. В. Шовкун); № 8, 9 – 10 Агата Крісті. У готелі Бертрама. Роман. (З англійської пер. Є. Левченко).

Рубрику «Майстри детективу» за 2000 рік представляє лише один перекладений твір: № 5 – 6 Ян Мортенсон. Таємниця мексиканських божків смерті. Роман. (Зі шведської пер. О. Король), а в рубриці «Всесвіт – школі» друкується іще один переклад детективного тексту: № 11 – 12 Едгар Аллан По. Золотий жук. Оповідання. (З англійської пер. Р. Доценко).

2001 рік – один перекладений детективний твір: № 3 – 4 Фредерік Форсайт. Нема чого боятися. Новела. (З англійської пер. І. Яндола).

«Всесвіт» за 2002 рік вирізняється тим, що лише перший номер не привніс до рубрики «Майстри детективу» нового перекладу детективного тексту: № 3 – 4 Єжи Северський. П'ять разів убивство. Повість у п'яти епізодах. (З польської пер. О. Король). Епізод перший: Ворожіння панни Барлоу, або Вбивство по-англійськи; № 5 – 6 Єжи Северський. П'ять разів убивство. Повість у п'яти епізодах. (З польської пер. О. Король). Епізод другий: Барлье і мертва служниця, або Вбивство по-французьки; № 7 – 8 Єжи Северський. П'ять разів убивство. Повість у п'яти епізодах. (З польської пер. О. Король). Епізод третій: поверни мені чоловіка, Марлоуз! Або Вбивство по-американськи; № 9 – 10 Єжи Северський. П'ять разів убивство. Повість у п'яти епізодах. (З польської пер. О. Король). Епізод четвертий: Злочин у «Сонячному кубі», або Вбивство по-шведськи; № 11 – 12 Єжи Северський. П'ять разів убивство. Повість у п'яти епізодах. (З польської пер. О. Король). Епізод п'ятий: Мертві не дають свідчень, або Вбивство по-польськи.

З 2003-го по 2005-й рік у журналі «Всесвіт» немає рубрики «Майстри детективу» й не надруковано жодного перекладу детективного тексту. До сьогодні рубрика «Майстри детективу» у «Всесвіті» так і не з'явилася, але періодично виходили поодинокі переклади детективних текстів у інших рубриках: 2006 рік – № 1 – 2, 3 – 4, 11 – 12 Ден Браун. Код да Вінчі. Роман. (З англійської пер. В. Шовкун); 2007-й – № 7 – 8 Рекс Стаут. Отрута в меню. Повість. (З англійської пер. Г. Грабовська); 2008-й – № 11 – 12 Фредерік Форсайт. Замовлення. Оповідання. (З англійської пер. І. Чебан); № 11 – 12 Джорджо Шербатенко. Міланці вбивають по суботах. Роман. (З італійської пер. Ю. Педан).

У 2009 – 2010 роках в номерах журналу «Всесвіт» не було представлено до уваги читачів жодного перекладу детективного тексту.

Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновок, що детектив як жанр літератури пройшов складний шлях на сторінках «Всесвіту» від тотальної критики й заборони в 70-х роках до апогею популярності в 90-х роках ХХ сторіччя. З 2000-го року публікації перекладів даного типу тексту помітно знизилися, а останніми роками на сторінках журналу взагалі не з'явилося жодного зразка жанру. А поміж тим, в журналі майже не представлені україномовні переклади зразків творчості таких беззаперечних класиків жанру як Гілберт Кіт Честертон, Агата Крісті та Артур Конан Дойл, 150-річчя від дня народження якого святкували у 2009 році.

Перспективи подальших розвідок з проблеми вивчення детективу як типу тексту з огляду перекладознавства вбачаємо у дослідженні особливостей перекладу іншомовної детективної оповіді базованих на диверсифікації підтипів детективного тексту.

Література

1. Скуратовський В. З нотаток про масову культуру. / В. Скуратовський // Всесвіт. – 1976. – №9. – с. 162 – 170. **2. Крючкова В.** Про деякі буржуазні концепції «масової культури». / В. Крючкова // Всесвіт. – 1976. – № 1. – с. 161 – 167. **3. Бакланов А.** Масова література проти історії. / А. Бакланов // Всесвіт. – 1987. – № 1. – с. 146 – 151. **4. Карпентьєр Алехо** На захист детективного жанру: Пер. з ісп. / Алехо Карпентьєр // Всесвіт. – 1988. – №1. – с. 95 – 96. **5. Грузин В.** Чи потребує реабілітації Джеймс Бонд? / В. Грузин // Всесвіт. – 1990. – № 10. – с. 78 – 79. **6. Кузнецов Ю., Іванов О.** Детектив: занепад чи розквіт? / Ю. Кузнецов, О. Іванов // Всесвіт. – 1990. – №10. – с. 155 – 163. **7. Журнал «Всесвіт»** (всі номери з 1970 по 2010 рр.).

Хан О.Г. До історії питання перекладу детективних текстів українською мовою (на матеріалі журналу іноземної літератури в перекладі «Всесвіт»)

У статті розглядається проблема публікацій україномовних перекладів іншомовних детективних текстів у журналі «Всесвіт», увага акцентується

на історичній мінливості критичних відгуків щодо детективної оповіді (від тотальної заборони до апогею популярності).

Ключові слова: детектив, переклад, масова література, масова культура.

Хан Е.Г. К истории вопроса перевода детективных текстов на украинский язык (на материале журнала иностранной литературы в переводе «Всэсвит»)

В статье рассматривается проблема публикаций украиноязычных переводов детективных текстов в журнале «Всэсвит», внимание акцентируется на исторической переменчивости критических высказываний касательно детективного повествования (от тотального запрета до апогея популярности).

Ключевые слова: детектив, перевод, массовая литература, массовая культура.

Khan Olena To The History of the Question of Detective Texts Translation into Ukrainian (based on the material of foreign literature in translation journal “Vsesvit”)

In the article the problem of publishing Ukrainian language translations of detective texts in “Vsesvit” journal is reviewed. The attention is concentrated upon the aspect of historical versatility of critical views due to detective narration (from total prohibition to apogee of popularity).

Key words: detective, translation, mass literature, mass culture.